

УДК 159: 159.947.5

Школяр Є.В., викладач-методист відділу практичного навчання Академії пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті представлено результати дослідження інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності у фахівців та у майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (ОРСЦЗ). Одержані емпіричні дані виявили відмінності у ступені виразності показників, що характеризують зазначений структурний компонент психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ.

Ключові слова: інтелектуально-когнітивний компонент, психологічна готовність, курсанти, фахівець оперативно-рятувальної служби.

В статтю представлені результати дослідження інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності у фахівців та у майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (ОРСЦЗ). Одержані емпіричні дані виявили відмінності у ступені виразності показників, що характеризують зазначений структурний компонент психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ.

Ключевые слова: интеллектуально-когнитивный компонент, психологическая готовность, курсанты, специалист оперативно-спасательной службы.

Постановка проблеми. Професія фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – не нова та згідно із довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників ДСНС України відноситься до ризиконебезпечних, що здійснюється в особливих, а іноді й екстремальних умовах. Продовжуючи думку, зазначимо, що кваліфікаційні вимоги до фахівців зазначеного профілю – це базова вища освіта та стаж роботи не менше двох років [1; 2].

Аналіз стану техногенної та природної небезпеки в Україні у 2012 році, а також аналіз дисертаційних робіт за напрямом “Психологія діяльності в особливих умовах” працівників різних категорій за останні роки показав, що однією з основних проблем у сфері цивільного захисту з року в рік залишаються недостатня підготовка керівного складу та фахівців, діяльність яких в органах виконавчої влади пов’язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту.

Зазначені умови зумовлюють необхідність підготовки якісно нової генерації фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, готових до ефективного виконання завдань зумовлених професійною діяльністю.

Між іншим, процес підготовки фахівців ОРСЦЗ, який проходить в умовах вищих навчальних закладів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, сьогодні переважно відбувається з використанням інформаційної моделі навчання, сутність якої полягає у сприйнятті інформації курсантом, її засвоєння та демонстрації ступеня засвоєння. Цей процес сприяє формуванню

репродуктивного способу вирішення професійних завдань, пасивності та низького рівня мотивації до професійної діяльності, пов'язаної з особливими умовами, недостатнього обсягу та якості засвоєних знань і сформованих професійних умінь.

Крім того, вище згадана проблема загострюється певними протиріччями оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: між прагненням фахівців до особистісно-професійного розвитку та особливостями оперативно-рятувальної діяльності, які блокують прояви ініціативи та творчості; між високим рівнем вимог, що висуваються до професійної підготовки молодих фахівців, їх соціальним статусом в суспільстві й відсутністю адекватної системи матеріального й морального стимулювання; наявністю постійних непланових завдань, високою навантаженістю, дефіцитом часу й у, більшості випадків, умов для належного відпочинку.

Подолання зазначених суперечностей не можливе без цілеспрямованої роботи з формування відповідного рівня психологічної готовності у майбутнього фахівця ОРСЦЗ, що є однією з центральних задач навчально-виховної роботи керівників та викладачів ВНЗ ДСНС України, де відбувається безпосередня професіоналізація.

Психологічна готовність курсанта-випускника – це суттєва передумова ефективності його діяльності після закінчення ВНЗ. Психологічна готовність допомагає фахівцю успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, зберігати самоконтроль та переналаштуватись при появі нових непередбачуваних труднощів.

Психологічна готовність майбутнього фахівця ОРСЦЗ визначається рядом структурних компонентів, основними з яких є: мотиваційний, інтелектуально-когнітивний та регуляторний.

Поруч із мотиваційною та регуляторною сферами особистості, які в цілому визначають професійну придатність до професії фахівця ОРСЦЗ, важливе місце належить інтелектуально-когнітивному компоненту психологічної готовності, в основі якого – уявлення про труднощі оперативних завдань, які потрібно виконати, на основі попереднього досвіду; оцінка своїх можливостей на основі знань, умінь та навичок, набутих у процесі підготовки, знання та уявлення про особливості й умови діяльності, вимоги до особистості. Перевірка інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ до відповідності існуючим вимогам майбутньої спеціальності є важливим етапом відбору кандидатів у структурні підрозділи служби. Від сформованості інтелектуально-когнітивного компонента залежить швидкість та ефективність реагування на постійні зміни, що відбуваються у процесі професійної діяльності, ставлення до дійсності та вміння знаходити оригінальні нестандартні рішення в екстремальних умовах.

Враховуючи значущість інтелектуально-когнітивної сфери психіки, яка, безумовно, є пріоритетною в будь-якій діяльності, а особливо професійній діяльності, яка пов'язана з екстремальними умовами, набуває актуальності проблема дослідження, формування, удосконалення та пошуку дієвих засобів розвитку інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При дослідженні інтелектуально-когнітивних складових працівників різних професій зроблений у наукових працях В.А. Бодрова, В.П. Бута, В.В. Вареника, Л.А. Гонтаренко, Г.С. Грибенюка, М.А. Кришталя, А.С. Куфлієвського, Д.В. Лебедева, С.М. Миронця, А.Г. Снісаренка, О.В. Тимченка, М.В. Фомича та інших.

Роботи науковців були спрямовані на дослідження у професійній діяльності пілотів та курсантів авіації, офіцерів ЗСУ, пожежного-рятувальника, начальника караулу, працівника чергово-диспетчерської служби, фахівця водозахисних формувань аварійно-рятувального підрозділу, фахівця Державної воєнізованої гірничорятувальної служби, газодимозахисника-рятувальника і фахівця Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і рятування туристів тощо.

Однак інтелектуально-когнітивний компонент психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ не вивчався, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета: виявити основні критеріальні показники інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності та вивести інтегральний показник сформованості зазначеного структурного компонента у майбутніх та досвідчених фахівців ОРСЦЗ на різних етапах професіоналізації.

Виклад основного матеріалу. До групи досвідчених увійшло 62 фахівці ОРСЦЗ віком від 27 до 30 років, зі стажем перебування на посаді начальника караулу п'ять років, які, згідно із кваліфікаційними вимогами, мають базову вищу освіту відповідного напрямку підготовки за освітньо-кваліфікаційними рівнями “бакалавр”, “спеціаліст”, “магістр”, у службовій діяльності – добрі та відмінні показники з професійної підготовки.

До групи майбутніх фахівців ОРСЦЗ увійшли курсанти Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля оперативного напрямку підготовки: 1-го курсу – 47 чоловік, 2-го – 50 чоловік, 3-го – 115 чоловік та 4-го – 149 чоловік, віком від 17 до 22 років, які перебувають на етапі підготовки до професійної діяльності у ВНЗ ДСНС України.

Для вирішення поставлених завдань на початковому етапі емпіричного дослідження нами був використаний метод експертного оцінювання. Дослідження проводилось у вигляді анкетування начальників караулів ОРСЦЗ з досвідом роботи на займаній посаді не менше трьох років. Критеріальним показником психологічної готовності майбутніх фахівців ОРСЦЗ ми обрали професійно важливі якості, що, на нашу думку, більш повно та ґрунтовно характеризують визначений феномен.

Враховуючи досвід роботи вказаних фахівців, а також той факт, що згідно зі зведеними даними, 85% випускників оперативного профілю ВНЗ ДСНС України призначаються на первинну посаду начальника караулу ОРСЦЗ, ми запропонували оцінити ступінь важливості уже визначених та науково-обґрунтованих професійно важливих якостей, необхідних для формування психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ. Відповідно до процедури оцінювання проводилося експертами за 5 бальною шкалою, у бік зростання значущості від 1 до 5, що дозволило визначити ступінь необхідності кожної окремої якості в контексті психологічної готовності ОРСЦЗ.

В дослідженні взяло участь 235 начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту з 27 територіальних управлінь МНС України. За умовою нашого дослідження нами були відібрані лише ті якості, які отримали середнє арифметичне значення ($X_{\text{ср}}$) в межах від 4 до 5 балів (з точністю до сотих).

Виходячи з експертного оцінювання, до інтелектуально-когнітивного компонента увійшли такі якості:

вміння просторово мислити (здатність до відображення просторових і часово-просторових властивостей та відношень у навколишньому середовищі фахівця);

вміння швидко та правильно оцінювати ступінь важливості вхідної інформації;

критичність мислення;

оперативність мисленевих процесів;

аналітичний склад розуму та прогностичні здібності;

значний об'єм уваги;

уміння швидко переключати та розподіляти увагу в умовах дефіциту часу;

вміння відтворювати почуте та побачене;

здатність легко запам'ятовувати словесно-логічний та наочно-образний матеріал;

здатність до організації спільної діяльності та контролю її результатів;

вміння взаємодіяти з іншими;

вміння вирішувати проблеми;

вміння працювати з колективом;

здатність представляти та відстоювати інтереси колективу караулу;

вміння здійснювати психологічний вплив на оточуючих;

здатність чітко та лаконічно формулювати накази та повідомлення.

З огляду на зазначене, нами проведено емпіричне дослідження щодо виявлення прояву інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності за курсами у майбутніх фахівців ОРСЦЗ та в еталонній групі досвідчених фахівців ОРСЦЗ.

Для вивчення інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ ми використали наступний перелік психодіагностичних методик: “Методика вивчення лідерських якостей”, методика “Оперативна слухова пам'ять”, методика “Пам'ять на образи” та “Програмний тестовий комплекс для професійного психофізіологічного відбору спеціалістів, які зайняті на роботах з підвищеною небезпекою. Версія 1.001”, розроблений Центром психофізіологічної експертизи працівників для виконання робіт підвищеної небезпеки Державним підприємством “Головний навчально-методичний центр”, Державного Департаменту промислової політики, охорони праці та гірничого нагляду МНС України. Середньогрупові результати обстеження наведені в таблиці 1.

Оцінюючи загальний рівень інтелектуально-когнітивного компонента ми перевели його в інтегральну величину, що дозволить в цілому оцінити рівень сформованості зазначеного компонента психологічної готовності (рис. 1). Виходячи з вказаних показників, можемо побачити, що у процесі

професіоналізації спостерігається певна динаміка в бік збільшення, а потім зменшення інтегрального показника.

Таблиця 1.

Середньогрупові результати дослідження інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ

Досліджувані характеристики	1-й курс	2-й курс	3-й курс	4-й курс	Фахівці
Увага	55,74	51,82	50,51	54,22	53,25
Швидкість переключення уваги	48,46	46,48	50,93	52,40	53,55
Орієнтація у просторі	50,23	50,76	50,39	52,79	53,05
Здатність приймати рішення та дії в екстремальних умовах	44,40	46,9	43,81	48,25	53,85
Уміння вирішувати проблеми	11,89	13,94	13,44	13,11	15,2
Наявність творчого підходу	12,70	12,94	16,17	15,13	16,2
Вплив на оточуючих	13,72	15,12	12,82	13,25	15,2
Знання правил організаційної роботи	13,76	15,16	13,56	13,20	15,6
Організаційні здібності	13,72	15,12	15,83	13,31	15,5
Уміння працювати з групою	13,28	15	15,97	12,7	15,3
Обсяг оперативної слухової пам'яті	6	5,64	5,82	5,81	5,9
Обсяг образної пам'яті	6,57	6,64	6,34	6,21	6,7

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що загальний рівень сформованості інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності досвідчених фахівців ОРСЦЗ знаходиться на високому рівні та пояснюється закономірним процесом формування професійного досвіду.

Натомість у курсантських групах ми спостерігаємо дещо іншу динаміку. За інтегральним показником рівень розвинутості інтелектуально когнітивного-компонента у курсантів 1-го курсу середній з наближенням до низького, у курсантів 2-го та 3-го курсів показник є вищим за середній, у курсантів 4-го (випускного курсу) показник є середнім.

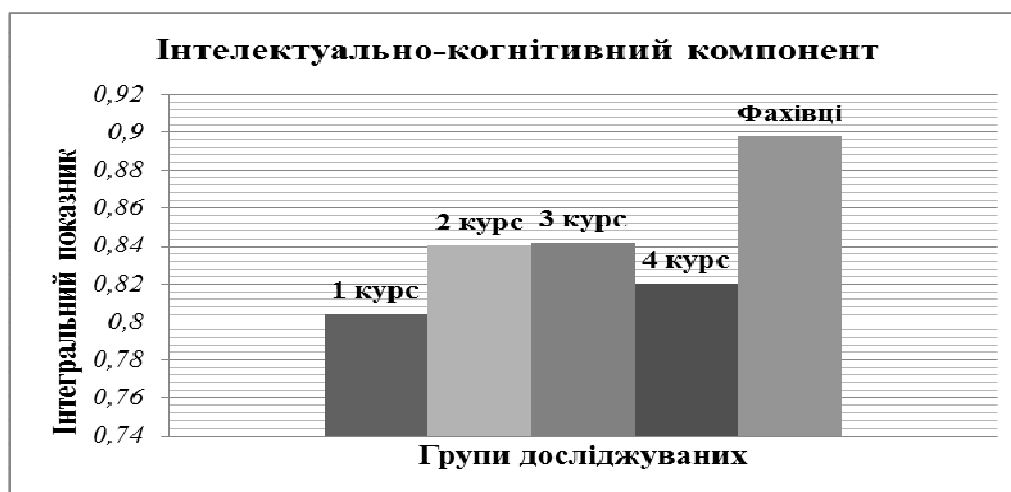

Рис. 1. Загальний рівень інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності у майбутніх фахівців ОРСЦЗ.

Наступним етапом дослідження стала оцінка статистичної значущості отриманих відмінностей в показниках між фахівця та майбутніми фахівцями ОРСЦЗ (курсантами-випускниками 4-го курсу) (таблиця 2).

Таблиця 2.

Показники рівня сформованості показників інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності при порівнянні досліджуваних груп

Критеріальний показник	4-й курс	Фахівці	Значення критерію Стьюдента
Увага	54,22±2,14	53,25±1,41	1,968
Швидкість переключення уваги	52,40±3,99	53,55±1,09	1,274
Орієнтація у просторі	52,79±4,04	53,05±1,46	0,282
Здатність приймати рішення та дії в екстремальних умовах	48,25±5,47	53,85±1,13	4,545*
Уміння вирішувати проблеми	13,10±2,59	15,20±0,83	3,596*
Наявність творчого підходу	15,13±2,42	16,20±1,19	1,932
Вплив на оточуючих	13,25±2,76	15,20±1,39	3,100*
Знання правил організаційної роботи	13,20±2,55	15,60±1,35	4,115*
Організаційні здібності	13,31±1,92	15,50±2,11	4,742*
Уміння працювати з групою	12,70±1,85	15,30±1,26	5,076*
Обсяг оперативної слухової пам'яті	5,80±1,77	5,90±1,37	0,229
Обсяг образної пам'яті	6,21±1,62	6,70±1,56	1,271

У ході дослідження було встановлено відсутність значущих відмінностей між порівнюваними групами за показниками «увага», «швидкість переключення уваги», «орієнтація у просторі», «наявність творчого підходу», «обсяг оперативної слухової пам'яті», «обсяг образної пам'яті».

Незначне перевищення показника «увага», яке є у групі курсантів 4-го курсу, не досягає достовірного значення ($t=1,968$), натомість значення показника «швидкість переключення уваги» у фахівців ОРСЦЗ є дещо вищим, хоча показник також не досягає критичного значення ($t=1,274$).

Зазначимо, що рівень розвинутості такого показника як «орієнтація у просторі» є високим для обох груп досліджуваних, проте значущих розбіжностей не спостерігаємо ($t=0,282$); залишається лише відмітити, що зазначений показник у групі фахівців ОРСЦЗ є вищим, ніж у групі курсантів, що пояснюється значним досвідом роботи на займаній посаді.

Характеризуючи показник «наявність творчого підходу» відмітимо, що середній рівень розвинутості спостерігається у курсантів 4-го курсу, у фахівців він знаходиться на високому рівні розвитку. Достовірних відмінностей між показниками зазначених груп не виявлено ($t=1,932$).

Середній рівень розвитку без значущих відмінностей ($t=0,229$) та ($t=1,271$) спостерігається у таких характеристик інтелектуально-когнітивного компонента як «обсяг оперативної слухової пам'яті» та «обсяг образної пам'яті» відповідно. Зазначені середньогрупові показники дозволяють охарак-

ктеризувати респондентів порівнюваних груп середнім рівнем розвину тості досліджуваних властивостей пам'яті, що свідчить про належний та достатній для професійної діяльності перебіг основних мнемічних процесів: запам'ятовування, утримання та відтворення.

За показником «здатність приймати рішення та дії в екстремальних ситуаціях» є достовірні відмінності ($t=4,545$). У групі досвідчених фахівців він добре розвинутий та вкрай необхідні фахівцю ОРСЦЗ характеристики: критичність та оперативність мислення, вміння оцінювати та прогнозувати обстановку тощо. Значно нижчим цей показник є у групі курсантів, що підтверджується t -критерієм Стьюдента. Причину таких розходжень ми бачимо в наявності у курсантів тривожності і, як наслідок, значної кількості помилок при виконанні завдань, умовою яких є дефіцит часу, помилковість у рішеннях під час оцінки оперативної обстановки за недостатності інформації. На відміну від курсантів, досвідчені фахівці ОРСЦЗ швидко орієнтуються у складних ситуаціях професійної діяльності, приймають вірне рішення, незважаючи на дефіцит часу та інформації.

Проведене порівняння показників «уміння вирішувати проблеми», «вплив на оточуючих», «знання правил організаційної роботи», «організаційні здібності», «вміння працювати з групою», дозволило встановити ряд достовірних відмінностей ($t=3,596$; $t=3,1$; $t=4,115$; $t=4,742$; $t=5,076$ – відповідно), зокрема у курсантів на відміну від досвідчених фахівців, нижчі показники, всі вони мають середній рівень розвину тості, проте як у досвідчених – високий.

Аналізуючи отримані дані, можна відмітити, що курсанти, на відміну від досвідчених фахівців ОРСЦЗ, у своїй поведінці проявляють соціальну незрілість, несамостійність у прийнятті відповідних управлінських рішень, пасивність, нездатність до організації праці підлеглих. Досвідчені фахівці навпаки характеризуються як добрі управлінці, організатори, які здатні визначити мету професійної діяльності, поставити завдання перед підлеглими та контролювати їх виконання, а також нести відповідальність за наслідки від них.

Дані показники характеризують респондентів досвідченої групи як фахівців, які охоче виконують відповідальні завдання, прагнуть до керівництва, у критичних та екстремальних ситуаціях стають опорою для інших, мають власний індивідуальний стиль роботи з підлеглими, тобто володіють на високому рівні необхідними лідерськими характеристиками фахівця ОРСЦЗ. Курсанти, на відміну від колег із досвідом, демонструють схильність до змін, неорганізованість, низький рівень відповідальності, недостатність сміливості. Це пояснюється відсутністю у курсантів досвіду управлінської діяльності, що вказує на значні недоліки в організації навчальної та самостійної діяльності курсантів у ВНЗ ДСНС України.

Висновки. Таким чином на основі результатів аналізу та узагальнення результатів дослідження інтелектуально-когнітивного компонента психологічної готовності у майбутніх фахівців та фахівців ОРСЦЗ нами встановлено: сукупність критеріальних характеристик, що визначають психологічну готовність у майбутніх фахівців ОРСЦЗ; за допомогою інтегрального показника досліджено динаміку формування інтелектуально-когнітивного компонента в умовах вищого навчального закладу ДСНС України за курсами; за допомогою t -критерію

Стюдента визначено характеристики, які мають достовірні відмінності та потребують психолого-педагогічного впливу, для усунення недоліків у процесі підготовки зазначених фахівців в умовах ВНЗ ДСНС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ МНС України від 01.12.2009 р. № 808 «Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників МНС України». – К. : МНС України, 2009. – 127 с. – (Нормативний документ МНС України. Наказ).

2. Снісаренко А. Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України: дис. ... кандидата психологічних наук : 19.00.09 : «Психологія діяльності в особливих умовах» / Снісаренко Андрій Григорович. – Харків., 2011. – 243 с.

УДК 159.99: 316.6

Юрчук О.В., Колядінцев Ю.В., курсанти Львівського державного університету внутрішніх справ, спеціальності «практична психологія»

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНА ДОПОМОГА ПОСТТРАЖДАЛИМ ВІД КАТАСТРОФ

У статті розглядається вплив екстремальних ситуацій на особистість. Здійснюється аналіз детермінант і психологічних особливостей, які зумовлюють утворення посттравматичного стресового розладу.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, психологічний вплив, екстремальність, допомога, посттравматичний стресовий розлад, психологічні особливості.

В статье рассматривается влияние экстремальных ситуаций на личность. Осуществляется анализ детерминант и психологических особенностей, обуславливающих образование посттравматического стрессового расстройства.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, психологическое воздействие, экстремальность, помощь, посттравматическое стрессовое расстройство, психологические особенности.

Надзвичайна ситуація (НС) – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на об'єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, великою пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до людських і матеріальних втрат [1]. У свою чергу людина, яка потрапила в надзвичайну ситуацію, зазнає серйозних змін у своїй психіці, тим самим унеможливує перебіг нормального функціонування своєї життєдіяльності.

Психотерапевтична та соціально-психологічна допомога постраждалим повинна базуватися на наступних положеннях:

1) Системність та багаторівневість впливу. Вказаний принцип має на увазі орієнтованість психотерапії одразу у трьох основних напрямках, у кожному з котрих виділяється декілька рівнів.

Перший напрям – біологічний. У цьому напрямі виділено п'ять рівнів: організму, функціональних систем, фізіологічних систем (системи органів, на